

DELO JANKA KOSA

Darko Dolinar

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

Dr. Janko Kos je navzoč v slovenski znanstveni in kulturni javnosti že pol stoletja.

Rodil se je 9. marca 1931 v Ljubljani. Študiral je primerjalno književnost in literarno teorijo na ljubljanski univerzi. Tu je leta 1956 diplomiral in 1969 doktoriral z razpravo o Prešernu in evropski romantiki. Zaposlen je bil od 1959 do 1963 kot dramaturg v lutkovnem gledališču; 1963–1969 je učil slovenski jezik s književnostjo na VII. gimnaziji v Ljubljani (na Viču); po doseženem doktoratu je bil 1970 izvoljen za izrednega profesorja na oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo ljubljanske filozofske fakultete, 1975 za rednega profesorja; v letih 1976–1986 in 1990 je bil predstojnik tega oddelka; upokojen je bil 1998, vendar še naprej sodeluje z oddelkom.

Leta 1977 je bil izvoljen za izrednega in 1983 za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. V letih 1980–1983 je bil upravnik akademijskega Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede; po reorganizaciji inštitutov, ki so odtlej združeni v Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, je bil od 1983 do 1995 predsednik in od 1995 naprej član znanstvenega sveta tega inštituta. Od 1980 je pri SAZU sourednik zbirke znanstvenokritičnih izdaj *Korespondence pomembnih Slovencev* in pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU glavni urednik zbirke monografskih študij *Literarni leksikon*.

Bil je urednik ali član uredniških odborov oziroma svetov revij *Beseda* (1951–57), *Perspektive* (1960–64), *Sodobnost* (1969–93), *Slavistična revija* (1973–96), *Primerjalna književnost* (1987–2001); knjižnih zbirk *Naša beseda* (1972–77), *Beseda sodobnih jugoslovanskih pisateljev* (1975–80), *Klasje* (od 1991). Od 1987 je strokovni urednik za književnost pri *Enciklopediji Slovenije* in od 1991 predsednik njenega glavnega uredniškega odbora.

Bil je član strokovnega sveta Slovenije za vzgojo in izobraževanje (od 1988), član nacionalnega kurikularnega sveta (od 1995); predsednik žirije Jurčičevega sklada (1993); predsednik sveta Kulturnega foruma (1995); predsednik programske komisije v Svetu RTV Slovenije (1997).

V Slovenskem društvu za primerjalno književnost je bil ustanovni član in dvakrat predsednik izvršilnega odbora (1973–76, 1984–86).

Leta 1986 je skupaj z drugimi avtorji *Literarnega leksikona* dobil nagrado Kidričevega sklada. V letu 1999 mu je ljubljanska univerza podelila častni naziv »zaslužni profesor«. Leta 2001 je dobil Zoisovo nagrado za življenjsko delo.

Glavne mejnike tega dejavnega življenja je mogoče nakazati z nekaj biografskimi podatki, vendar zgolj njihovo suhoparno naštevanje ne more niti približno zaznamovati obsega in pomena kompleksnega življenjskega delovanja. Treba jih je dopolniti vsaj še z bibliografijo, oboje skupaj pa že dokaj zanesljivo opozarja na to, v kateri smeri ležijo njegova težišča.

Janko Kos je začel objavljati na začetku petdesetih let dvajsetega stoletja, torej že v času študija, in se je kmalu uveljavil kot eden tedanjih najbolj profiliranih mlajših publicistov. Na začetku se je največ ukvarjal z literarno kritiko in esejistiko, posegal je tudi že na področje estetike in filozofije. V šestdesetih letih se je preusmeril v zahtevno, sistematično znanstveno delo, pri katerem se je večinoma ukvarjal z literarnozgodovinsko in literarnoteoretično problematiko v primerjalni perspektivi. Že pred doktoratom in prihodom na univerzo je suvereno posegal v posamezna vprašanja slovenske in svetovne književnosti ter literarne teorije. O tem pričata njegovi zgodnji monografiji *Prešernov pesniški razvoj* (1966), ena redkih obsežnih in dosledno izpeljanih interpretacij celotnega pesnikovega opusa, in *Prešeren in evropska romantika* (1970), nastala na podlagi doktorske disertacije, ter prek dvajset študij o evropskih romanopiscih, objavljenih v zbirki *Sto romanov* (1964–1976). Odtlej se je Kos uveljavil kot univerzitetni učitelj, raziskovalec, urednik znanstveno-strokovnih in občeskulturnih publikacij, šolnik in organizator, ne nazadnje pa tudi kot kritični intelektualca, ki se javno opredeljuje do nekaterih osrednjih problemov sodobnega življenja in ga ni strah zagovarjati svoja stališča, tudi kadar ne uživajo večinske podpore.

V Kosovem delu so znanstveni vidiki neločljivo povezani s pedagoškimi: rezultate svojih analitičnih raziskav je sproti vključeval v redna predavanja in iz marsikaterega univerzitetnega kurza mu je dozorela sintetična monografska publikacija. V prvih letih na univerzi je predaval o starejših dobah primerjalne literarne zgodovine in o posameznih problemih obče literarne teorije. Po upokojitvi profesorja Antona Ocvirka (1974) in po smrti profesorja Dušana Pirjevca (1977) je moral prevzeti glavno težo dela in odgovornosti za usodo oddelka in stroke. Obremenitev je bila še hujša zaradi naraščajočega števila študentov; pritisk delovnih nalog se je nekoliko omilil šele v drugi polovici osemdesetih let, ko je oddelek po dobrih desetih letih spet dosegel prejšnje število treh univerzitetnih učiteljev. Profesor Kos je odtlej predaval o vseh obdobjih primerjalne literarne zgodovine od starega Orienta in antike do sodobnosti ter o glavnih področjih literarne teorije; imel je kurze tudi za študente drugih oddelkov; pri njem so opravljali izpite študenti vseh letnikov in bil je mentor magistrandom in doktorandom, novim in tudi tistim, ki so začeli podiplomski študij še pri Ocvirku ali Pirjevcu. Tako je sodeloval

pri znanstveno-strokovnem formiranju vseh sedanjih članov oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo ter še marsikaterega predavatelja ali raziskovalca na drugih oddelkih filozofske fakultete in na drugih visokošolskih ter raziskovalnih ustanovah.

Ob začetku Kosovega znanstvenega delovanja je temeljne usmeritve primerjalne literarne vede na Slovenskem določal Ocvirkov historično razvojni empirizem, združen z oblikovno zvrstnimi, stilno funkcijskimi in organično estetskimi pogledi na literarno delo; od srede 60. let je vnašal v stroko prelomne novosti Pirjevec s fenomenološkimi in bitnozgodovinskimi perspektivami ter s kritično analizo strukturalističnih in semiotičnih teženj. Kos si je prizadeval doseči teoretično-metodološko ravnotežje med prenovljenim historičnim empirizmom in filozofsko podprtimi sistemskimi vidiki. Pri tem je, bržkone še bolj dosledno kot oba predhodnika, problematiko primerjalne literarne zgodovine povezoval z razvojem nacionalne literature in kulture, slovenske osebnosti, pojave in probleme pa obravnaval v stečišču mednarodno primerjalnih perspektiv in komponent. Pri raziskovanju literarnih dob in smeri je združeval različne metode oziroma vidike od tradicionalnega historično razvojnega prek generacijskega, sociološkega, kulturno- in umetnostnoprimerjalnega do tipološkega in duhovnozgodovinskega, s čimer je v empiričnem gradivu odkrival globlje strukturne povezave, določene s temeljnimi zasnovami subjekta in sveta. Vzorčne primere takih komparativističnih obravnav je najti v nekaj monografskih študijah v seriji *Literarni leksikon: Razsvetljenstvo* (1986), *Predromantika* (1986), *Romantika* (1980), *Postmodernizem* (1995). Posamezne sestavine te kompleksne metode so z nekoliko drugačnimi vsebinskimi poudarki razvite v vrsti Kosovih razprav o slovenski literaturi; del starejših je zbran v knjigi *Moderna misel in slovenska književnost* (1983), strnjen sintetičen prikaz s pretežno historično-empiričnega vidika podaja *Primerjalna zgodovina slovenske literature* (1987, 2. izdaja 2001), z duhovnozgodovinskega vidika, in to ne omejenega zgolj na literarno-kulturno področje, pa *Duhovna zgodovina Slovencev* (1995).

Na literarnoteoretičnem področju se je Kos kot dober poznavalec stare in sodobne znanstvene in filozofske misli o literaturi kritično soočil s nekaterimi temeljnimi koncepcijami literature, predvsem s fenomenološko oziroma eksistencialno-ontološko. V več revijalnih objavah in v monografski študiji *Literatura* (1978) je preoblikoval dotlej uveljavljene poglede in začel vzpostavljati svoj teoretični sistem, katerega glavna področja so literarna ontologija, fenomenologija, morfologija in aksiologija; v celoti ga je prvič predstavil v *Očrtu literarne teorije* (1983; 3., popravljena in dopolnjena izdaja 1995, 4., prenovljena izdaja s spremenjenim naslovom *Literarna teorija* 2001), posamezne večje sklope pa je podrobneje obravnaval že prej, najobširneje v knjigah *Morfologija literarnega dela* (1981) ter *Marksizem in problemi literarnega vrednotenja* (1983). Poleg literarnoteoretične sistematike je v knjižni obliki obdelal izmed glavnih literarnih zvrsti *Roman* (1983) in izmed temeljnih vrst *Liriko* (1993).

Ves čas je posvečal posebno pozornost spoznavnoteoretičnim in metodološkim osnovam literarne vede. Podčrtal je pomen metodologije s tem,

da jo je povzdignil v samostojen predmet znotraj študijskega okvira literarne vede in jo razvijal v miselno orodje, ki naj odgovarja na izzive sodobnega teoretično-metodološkega pluralizma. Na to področje sodi med drugim monografska študija *Literarne tipologije* (1989), pa tudi prispevki o zgodovini primerjalne literarne vede na Slovenskem od zgodnjih začetkov v 19. stoletju do obeh njenih vodilnih predstavnikov Ocvirka in Pirjevca odločno posegajo v metodološko problematiko.

Na področju slovenske literarne zgodovine se je Kos največ ukvarjal s Prešernom: poleg obeh že omenjenih zgodnjih monografij, izdaje v *Zbranih delih* (1965–66) in vrste posamičnih razprav se je vrnil k njemu s knjigo *Neznani Prešeren* (1994), v kateri je poskušal prevrednotiti in ponovno aktualizirati nekatere tradicionalne prešernoslovske problemske poglede in metodične postopke. Poleg tega je podrobneje obravnaval Matijo Čopa in Valentina Vodnika; oba je monografsko obdelal v zbirki *Znameniti Slovenci* (Čop 1979, Vodnik 1990). Dalj časa se je ukvarjal s Cankarjem, sodeloval pri izdajanju njegovega *Zbranega dela* (1967–76) in objavil vrsto razprav o njem. V novejši in sodobni slovenski literaturi je sistematično spremljal predvsem različne pojave umetniških avantgard, modernizma in postmodernizma, ki jih je obravnaval v vrsti analitičnih in preglednih razprav po revijah ter v spremnih besedah h knjižnim izdajam posameznih avtorjev, posebej še v monografiji *Postmodernizem* in v knjigi izbranih študij *Na poti v postmoderno* (oboje 1995), strnil in dopolnil pa jih je v novi izdaji *Primerjalne zgodovine slovenske literature* (2001).

Kosovo znanstveno in pedagoško delo ni ostalo omejeno zgolj na univerzitetno-akademske področje, temveč se je smotrno povezovalo s široko zastavljeno publicistično, uredniško in organizacijsko dejavnostjo. Sodeloval je z vsemi pomembnimi slovenskimi založbami. Objavljal je v mnogih znanstveno-strokovnih glasilih s humanističnega področja in v večini literarnih oziroma splošnokulturnih revij.

Na temelju spoznanja, da sta kvaliteta in uspešnost dela na univerzi bistveno odvisni od prejšnje formacije študentov začetnikov, je profesor Kos skozi štiri desetletja pripravljala srednješolske učbenike, priločnike in antologije, ki so izhajali v številnih, venomer znova dopoljenih izdajah; med njimi so pregled slovenskega slovstva, antologija svetovne književnosti, učbenik literarne zgodovine in teorije ter komentirana zbirka obveznega čtiva. Na temelju istega spoznanja je sodeloval pri dopolnilnem izobraževanju srednješolskih učiteljev in pri pripravljanju šolskih reform, sredi 80. let najprej za svoje ožje področje – pouk književnosti, zatem kot predsednik strokovnega sveta za izobraževanje in naposled kot član kurikularne komisije tudi za celoten šolski sistem.

Dejanski pomen in vpliv tako obsežnega in mnogovrstnega opusa bi bilo mogoče kolikor toliko zanesljivo presojeti le na podlagi podrobnih analiz; zgolj za prvo silo pa nekaj o tem pove že število objav, ponatisov in novih izdaj, prevodov ter kritičnih in polemičnih odzivov. Po vseh teh kazalcih so Kosovi spisi močno odmevali v Sloveniji in precej tudi v širšem prostoru nekdanje Jugoslavije.

Znatno število njegovih člankov, razprav in esejev je izšlo (v celoti ali deloma) vzporedno v periodiki in tematskih zbornikih ali kot predgovori oziroma spremne študije v knjigah. Ob tem ne bi smeli spregledati nenatisnjenih radijskih objav, ki jih sicer bibliografije največkrat ne upoštevajo, vendar so učinkovito širile odmev Kosovih del med drugo, nespecializirano občinstvo. Omembe je vredno, da je Radio Ljubljana v nadaljevanjih objavil tako rekoč celotno monografijo *Prešernov pesniški razvoj* (1966) in da je to serijo oddaj ponovil več deset let pozneje.

Ponatisov je največ med Kosovimi univerzitetnimi in zlasti srednješolskimi učbeniki, kar je razumljivo spričo potreb šolskega pouka in spričo dejstva, da je avtor sodeloval pri reformi šolstva in pri sestavljanju učnih načrtov. Na prvem mestu je *Pregled slovenskega slovstva* iz l. 1974 s tremi dopolnjenimi poznejšimi izdajami oziroma skupno 14 natisi. Sledijo mu *Književnost: učbenik literarne zgodovine in teorije* (1989) in srednješolska berila, pri katerih je bil Kos soavtor. Ponatisnjena je bila tudi vrsta znanstvenih člankov in razprav ter esejev, nekateri v poznejših avtorjevih knjižnih izborih, drugi tudi v periodiki ali v antoloških izborih drugih sestavjalcev. Med takšnimi objavami so predvsem spisi o posameznih slovenskih pesnikih in pisateljih, največ o Prešernu, ter o nekaterih širših literarnih, kulturnih in znanstvenih vprašanjih.

Kosove spise so prevajali v jezike narodov in narodnosti Jugoslavije, posamezne tudi v francoščino, nemščino, češčino in madžarščino. Vrsta prevodov se začneja sredi petdesetih let; skupno jih je prek 50 bibliografskih enot, večinoma člankov, razprav in esejev. Med njimi je bržkone najtehtnejši srbski prevod celotne knjige *Moderna misel in slovenska književnost*, ki je izšel 1984, samo eno leto za izvirnikom.

Odmevnost avtorjevega dela izpričujejo njegovi diskusijski prispevki (marsikaterega je razširil v samostojen članek), kakih petnajst intervjujev od leta 1980 naprej in polemike o literarno-estetskih, zgodovinskih in kulturnopolitičnih temah, ki jih je občasno vodil ali bil vanje izzvan. Poleg njih je treba upoštevati tudi indirektno odzive, tako imenovano polemiziranje med vrstami, predvsem v člankih in razpravah o problematiki novejših dob slovenske literature in kulture, katerih podoba v kritiki in literarni zgodovini še ni izčiščena.

Naposled je treba omeniti še javno odmevnost širših raziskovalnih in uredniških podjetij, pri katerih je Kos imel vidno vlogo ali jih sam vodil. Tako je v strokovnih krogih tudi zunaj Slovenije zbudila precej zanimanja in tudi priznanja zbirka *Literarni leksikon*. Zelo odmeven je bil v devetdesetih letih raziskovalni projekt o *Brižinskih spomenikih*, ki je vključeval znanstvenokritično izdajo besedil, nanjo se navezujoči mednarodni simpozij in na podlagi simpozija nastali tematski zbornik razprav. Živahni odzivi v širši javnosti pa se sprožajo tudi ob vsakoletnem izidu novega zvezka *Enciklopedije Slovenije*.

Kosov opus je obsežen in mnogostranski, ne da se uvrstiti samo v dva ali tri razdelke kake standardne klasifikacije strokovnih področij, tudi ne

omejiti samo na univerzitetno-akademsko sfero. Nedvomno pa je njegovo težišče v znanstveno-pedagoškem področju primerjalne književnosti, v stroki, katere razvojne poti na Slovenskem je tudi sam večkrat obravnaval in jih zasledoval vse do rudimentarnih začetkov v zgodnjem 19. stoletju. Kos potemtakem nadaljuje zaporedje vodilnih predstavnikov te stroke, ki so na sredini in v drugi polovici 20. stoletja usmerjali njen razvoj pri nas in oblikovali njeno znanstveno in splošnokulturno vlogo. Anton Ocvirk je bil njen tukajšnji utemeljitelj, vzpostavil jo je kot samostojno vedo, ji načrtoval delovno področje, orisal njeno temeljno zgodovinsko in teoretično problematiko in izdelal metodološki instrumentarij, usklajen s splošno uveljavljenimi standardi tedanje in starejše literarne vede drugod po Evropi. Dušan Pirjevec je to ustaljeno stanje pretresel, njegova glavna, na videz samoumevna epistemološka izhodišča je postavil pod vprašaj in tvegala prodor v nove miselne in doživljajske prostore literature, nastajajoče in delujoče v sferi eksistence njenih ustvarjalcev in bralcev. Janko Kos si je postavil nalogo, da po tem radikalnem prodoru čez dotedanje meje v stroki spet vzpostavi in ustali novo, drugačno ravnovesje, v njem ohrani nove perspektive, postopke in dognanja, jih poveže s tistimi tradicionalnimi, ki so prestali preskus prevratne kritike, ter vse skupaj smotrno združi v novo celoto, ji izdela sistematiko in izpopolni teoretično in metodološko ogrodje. To je storil na način, ki ni naklonjen enostranskim ekskluzivizmom in apriorizmom, marveč si prizadeva upoštevati tako empirične kakor teoretične, tako kulturnozgodovinske, sociološke, psihološke kakor idejne in duhovne, tako znanstvenometodološke kot tudi filozofsko spoznavne razsežnosti literature in sveta, v katerem literatura nastaja, biva in učinkuje.

Anton Ocvirk, Dušan Pirjevec in Janko Kos, vodilne osebnosti naše stroke, ki so v različnih zgodovinskih položajih opravljali tako različne naloge, so se med seboj razlikovali ne le po idejno-teoretični formaciji, temveč tudi po osebnem temperamentu, značaju, odnosu do dela in do sodelavcev. Toda te očitne in neizogibne medsebojne razlike ne smejo zakriti pomembnejšega dejstva, da jih je vendarle v temelju družilo nekaj bistvenega: zvestoba stroki, odgovornost do nje in skrb zanjo, pa najsi je šlo za njeno miselno-teoretično zgradbo, za različne načine in ravni njene delovanja, za ljudi, ki so se z njo ukvarjali – še posebej za tiste, ki so šele vstopali vanjo – ali pa za njena razmerja do strokovnega, literarno-kulturnega in družbenega okolja. Znanstvenoraziskovalno, pedagoško, publicistično in organizacijsko delo te trojice je omogočilo razmah primerjalne književnosti na Slovenskem. V zadnjih desetletjih nesporno prispeva odločilen delež k temu procesu opus Janka Kosa. On pa je tudi zadnji med aktivnimi slovenskimi komparativisti, ki obvlada stroko v tako širokem razponu njenih glavnih, reprezentativnih področij. Z gledišča pripadnikov srednjih in mlajših generacij, katerih obzorja se poglobljajo in hkrati zožujejo zaradi nujnih specializacij, se ta opus po obsegu, širini in kvaliteti kaže kot vsega upoštevanja vreden dosežek. Vendar bi bilo zgrešeno govoriti o njem kot o nečem zaključenem; tega ne dopušča živo zanimanje, s katerim si profesor Kos najde venomer nove relevantne naloge, in elan, s kakršnim jih opravlja; in tudi to je nekaj, kar ob njegovi sedemdesetletnici zbuja nedeljeno spoštovanje.

Skromen izraz tega spoštovanja želi biti tudi pričujoči zbornik. V njem sodelujejo literarni raziskovalci in publicisti različnih usmeritev in različnih starosti od Kosovih vrstnikov mimo kolegov iz srednjih in mlajših generacij, ki so povečini tudi njegovi nekdanji študenti, pa vse do tistih, ki po končanem študiju še le zares vstopajo v stroko. Nekateri med prispevki izrecno obravnavajo ta ali oni vsebinski ali metodološki vidik Kosovega opusa; po svoje jih dopolnjuje bibliografija njegovih del, ki zaključuje zbornik. Precej več je prispevkov, ki se lotevajo posameznih tem in problemov s področij primerjalne ali nacionalne literarne zgodovine oziroma literarne teorije z metodologijo, ne da bi se obširneje sklicevali na Kosovo delo, pa vendar izhajajo iz miselnega obzorja, ki ga je odločilno sooblikovalo njegovo ukvarjanje s to problematiko. Navsezadnje jubilentov opus pač najbolje govori sam zase, njegov razvojni pomen za literarno vedo pa se izkazuje s produktivnostjo: potemtakem nam ne gre za to, da bi reproducirali in variirali njegova dognanja ali delovne postopke, marveč jih sprejemamo predvsem kot spodbudo k nadaljnjemu samostojnemu razmišljanju in raziskovanju vprašanj, ki so bila ali so še v središču njegove pozornosti.

PREŠEREN